

A Mohácsi-teraszos-sík földrajzi neveinek emlékezeti helyi vizsgálata geoinformatikai módszerekkel

Simon Bertalan

PhD hallgató, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, asimonbertalan@gmail.com

Abstract: In connection with the nearing memorial year of 2026, the memorial policy review of the Battle of Mohács is appreciated, of which geographic place names are one of the most important segments. The study uses the place names and map materials of the Mohacs district found in the II. Volume of the 1982 edition of geographic place names in Baranya County, as well as the geodata-base of the Open Street Map to determine the memory places of the local communities and to categorize them in accordance with the orientation of the memory. The spatial pattern of each type is determined by Thiessen polygons. Thanks to the exact localization of geographic names, it is possible to use a density surface in defining the focal points associated with the memories of the battle.

Bevezetés

A kutatás apropóját a 2026-os mohácsi emlékévként adja, a magyar nemzeti öntudatot közel 500 éve érte egyik legnagyobb megrázkódtatása. Ennek közeledése kapcsán alakult meg a szigetvári Szulejmán-kutatásokhoz (PAP N.– FODOR P. 2017; PAP N. – KITANICS M. 2017; PAP ET AL. 2017; PAP ET AL. 2015) hasonlóan az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és Emlékezet” kutatócsoportja, melyben számos tudományterületen jártas kutatói gárda vesz részt, régészekről kezdve, a geomorfológusokon át a művészet- és irodalomtörténeti szakemberekig. Ezen a széles palettán a feladatom az emlékezetpolitikára és az emlékezeti helyek körére esik.

Vizsgálatom a mohácsi csata kapcsán főleg a személyneveket és geográfiai jellegű kutatás lévén a helyszíneket, valamint egymáshoz való viszonyukat elemzi. A csata felvonulási történetéhez négy kiemelt személy köthető, II. Lajos király, aki Budáról indult seregével, Tomori Pál, kalocsai érsek, aki főkapitányként állt a magyar oldal élén, I. Szulejmán szultán a török csapatokkal érkezett déli irányból, illetve Szapolyai János erdélyi vajda, aki az erdélyi frontról az állítólagos kommunikációs zavarok miatt nem ért időben a csataterre (SZAKÁLY F. 1981). Kritikával illették II. Lajost is, de B. Szabó állítása szerint a király csak bevárta a csatlakozó seregeket, ezért tűnt lassúnak, miközben a szultán átlépte seregével a Drávát. Ezt szerettük volna elkerülni és egy erős várunknál (mint az eszéki) harcra lépni a török ellen. Eszrést több esélyt adott volna nekünk, másrészt 1526 nyara igen csapadékos volt az akkori feljegyzések szerint, így a mocsaras viszonyok plusz bizonytalansági faktort adtak az összecsapásnak (B. SZABÓ J. 2006). Annak ellenére, hogy a török fél körülbelül háromszor akkora haderővel állt ki, a magyar sereg egyetlen esélyként a támadás

mellett döntött a Mohácsi-síkon. A végkimenetel közismert, a csata vérfürdőbe torkolt, főurakon és a hét főpapon kívül elesett a harcmezőn II. Lajos is, röviden összefoglalva addig nem tapasztalt sokk érte a politikai elitünket (PÁLFFY G. 2011).

Ugyan méltatlanul röviden mutattam be a csatát, mégis két tisztázatlan eseményt érintettem benne: a csatátér pozícióját, illetve II. Lajos halálának helyszínét. Mind az első (KATONA T. 1976; B. SZABÓ J. 2006; SZAKÁLY F. 1981), mind a második (KASZA P. 2016; MAGYAR L.A. 2016; FARKASG.F. 2016; MAGYAR L.G. 2016; CSORBA D. 2016) felvetésre próbáltak már racionális magyarázatokkal szolgálni kifejezetten a történelmi forrásfeldolgozás módszereivel. Bár szorosan nem kapcsolódik az elmondottakhoz és távol áll a geográfiai nézőponttól, de fontosnak tartom megemlíteni a Debreceni Egyetem protezsálásában elkészült kötetet (S. VARGA ET AL. 2013), melyben a mohácsi emlékezeti helyeket irodalmi, képzőművészeti oldalról veszik górcső alá (S. VARGA P. 2013; BITSKEY I. 2013; KEREPESZKI R. 2013; JAKÓ K. 2013; BRIGOVÁ CZ L. 2013).

Anyag és módszer

Geoinformatikai források terén a tanulmány két alapra épült: az első a Pesti vezetésével elkészített Baranya megye földrajzi nevei II. című kötet, melynek anyagát a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékének hallgatói gyűjtötték közel egy évtizedes munkával, a helyi értelmiség bevonásával (PESTI J. 1982b). Az egyik legfontosabb szempont a gyűjtés során az egységesség volt, így esély nyílt a térképi anyagok összeillesztésére. A településekről készült földrajzi topográfiai térképek az 1:10 000-es felbontású földhivatali EOVS vetületű áttekintő szelvények felhasználásával készültek el (PESTI J. 1982a). Az Arcanum Adatbázis Kft. által üzemeltetett és fejlesztett Hungaricana weboldalon az állományok megfelelő minőségű szkennelt formában találhatóak meg, továbbá letölthetők .pdf kiterjesztéssel. Egy egyszerű pdf-jpg konvertálást követően az Adobe Photoshop CS6 szoftverrel a térképeket településhatárok mentén kijelöltem, majd a határpontok segítségével gondosan összeillesztettem őket. A kistájkataszteri lehatárolás szerinti Mohácsi-teraszos-sík területe alapján hét település került bele a vizsgálatba: Mohács, Lánycsók, Kölked, Majs, Udvar, Sátorhely és Nagynyárád (DÖVÉNYI Z. 2010). Ezt követte a georeferálás qGIS 2.18.0 szoftverrel, 72 db referálási ponttal, projektív transzformációval és legközelebbi szomszéd újravételezési módszerrel. A georeferálás pdf jelentése alapján a pontok valódi földrajzi pozíciótól való eltérése 100 m-en belüli, amely elsősorban soknak tűnhet, de a térképen a helynevek szám alakban történő ábrázolása is megközelítőleg 100x100 m-es területet takar le.

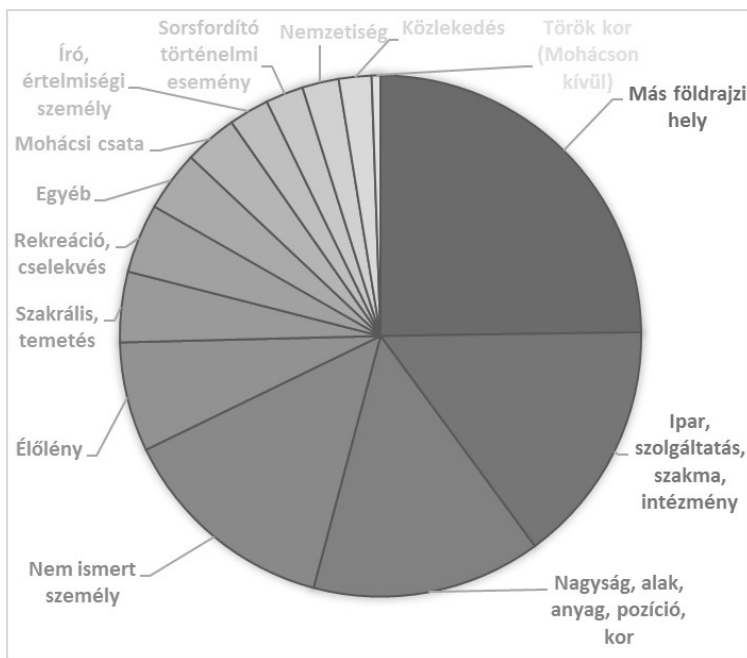
Második forrásként szükségesnek találtam az Open Street Map adatainak felhasználását az utak pontos elhelyezkedésének ábrázolására. Történelmünkben a földrajzi nevek közül az utcanevek a rövid életű tájékoztató pontok szerepét töltötték be, hiszen ezeket az egymást követő rezsimok marketingeszközként használták a saját legitimitációjuk megteremtésére. A helyi gyakorlatban ez úgy jelent meg, hogy az

1946-ban önkényesen megváltoztatott nevek a rendszerváltást követően visszakapták a tradicionális, korábban használt formájukat. Ezeket a szempontokat figyelembe véve döntöttem a napjainkban használatos utcanevek használata mellett.

A vektorizálás során a földrajzi nevek pont típusal kerültek be a geoadatbázisba, mely alól kivételt képeztek a folyók és az utak. Minden entitás rendelkezik a táblában egy pontos földrajzi névvel, egy településnévvel, egy a névadásra jellemző kategóriával, valamint a könyvből idézett rövid összefoglalóval. A későbbi statisztikai elemzések megkönnyítése érdekében a vonalas elemeket pontokká konvertáltam, a Voronoi-sokszögeknél „node”-okra és „vertex”-ekre, a sűrűségfelületes elemzésnél a vonal mértani középpontjára esett a választás. Mindkét esetben az ESRI ArcGIS 10.2 szoftvercsalád funkcióit használtam (Create Thiessen Polygons, Kernel Density). Mivel a Voronoi-sokszögek mindegyikéhez hozzárendeltem az attribútumtábla mezőit, így könnyedén meghatározhatóvá váltak a típusokhoz tartozó góccok, vagy esetenként az adott terület mozaikossága.

Eredmények

A vektorizált pontok első öt kategóriája a földrajzi nevek háromnegyedét tette ki, ebből a legnagyobb szelet a más földrajzi helyre utalóké volt, melyek közé főleg külterületeken elhelyezkedő dülőnevek tartoznak (1. ábra). Közel egyforma szeletet hasított ki a körből az ezt követő három egység: az iparhoz, szakmához, szolgáltatásokhoz, intézményekhez köthető, a helynév valamilyen tulajdonságára



1. ábra A földrajzi helynevek tipizálása a Mohácsi-teraszos-sík területén (szerk. Simon B.)

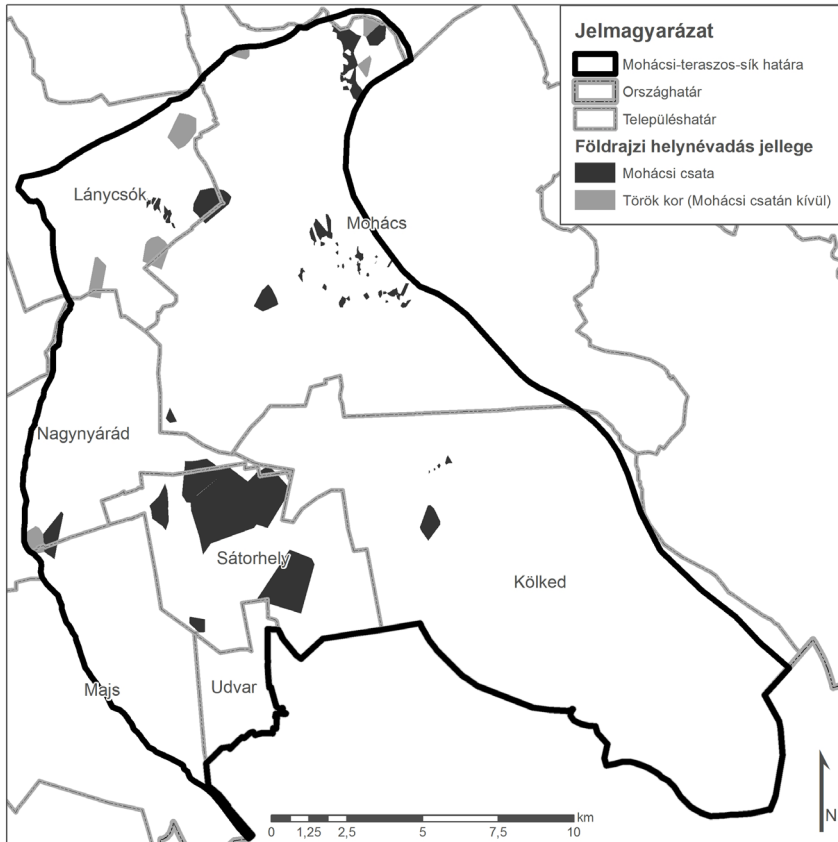
utaló, valamint az egykori tulajdonosra vonatkozó csoport. Előbbiek Mohács iparnegyedeinél, valamint a belváros pereménél csoportosultak, míg a második kategória térben egyenletesen szórt képet mutat. A nem közismert személynevek többségében a Mohács és Kölked környéki tanyákhoz kapcsolódnak, köszönhetően annak, hogy egykoron ezeket birtokosaikról nevezték el.

Jól kivehető, hogy az eddigiekben vizsgált kategóriák kialakulását nem befolyásolták ideológiák, tehát nem felső utasításra történt a helyek elnevezése. Ez alól az első kivétel a mohácsi csata hőseinek és eseményeinek tiszteletére való névadás. Pontosítva, többségük még a helyi legendárium részét képezi, de párhuzamosan megjelent az utcanevekben egy részben felülről induló kezdeményezés a csata 400. évfordulójára, 1926-ban. Ugyan 1946-ban következett egy újabb ciklus az önkényuralmi rendszerhez illeszkedő személyekkel, de ebben mindössze egy név volt érintett a mohácsi hősök közül. Nevezetesen a Drágffy János utcát leváltotta a Fürst Sándor utca, azonban a rendszerváltást követően ennek éppen fordítottja következett be.

Érdeemes mélyebb térbeli vizsgálat alá vetni a csatához köthető nevek emlékezeti térben való megjelenését. Hét különböző személynév fordult elő az adatbázisban, melyek közül II. Lajos Mohácson, Sátorhelyen, Kölkeden és Lánycsókön is kapott utcanevet. Emellett 1864-ben a tiszteletére egy emlékművet emeltek a Mohácstól északra fekvő szőlőhegyen, a mai 56-os főút és a Csele-patak találkozásánál, halálának hagyomány szerinti helyén, valamint a vízfolyáson átívelő hidat is róla nevezték el. A szobor felállítása feltételezhetően azzal járt, hogy a szintén a király nevét viselő kút megszűnt és csak a helyiek emlékezetében élt tovább. Tomori Pál, mint főkapitány a magyar seregek felvonulási útvonalába eső településeken kapott utcaelnevezést (Lánycsók, Mohács, Sátorhely), a kancellár Brodarics, az elesetteket eltemettető Kanizsai Dorottya neve pedig a hét vizsgált településből csak Mohácson és Sátorhelyen található meg. Mohácson elneveztek még egy-egy utcát a már említett országbíró Drágffyról, illetve a katolikus főpap Perényi Ferencről.

A földrajzi nevek egy még nem említett csoportja az évszázadok során beágyazódott a helyi közösségek kollektív emlékezetébe. Néhány ezek közül a török támadás során elpusztult települések nevét őrzi (Földvár, Lajmér, Chelei), más része a csatához köthető hadi felállásokhoz (Török-dűlő, Tábortér, Tábori-hegy) vagy egyéb erőszakos cselekményekhez köthető (Vaskapu, Feketekapu). Jellegzetesség, hogy a duplumok nem ritkák a nevek között, mint az utóbbi példák között említett, egymástól nagy távolságra fekvő, a Mohácsi-teraszos-sík északi peremén elhelyezkedő Vaskapu, illetve a Mohácsi Történelmi Emlékhely közelében található Feketekapu. A szájhagyomány mindkettőhöz a 300 pécsi diák hősi, török haderővel szembeni helytállását teszi hozzá.

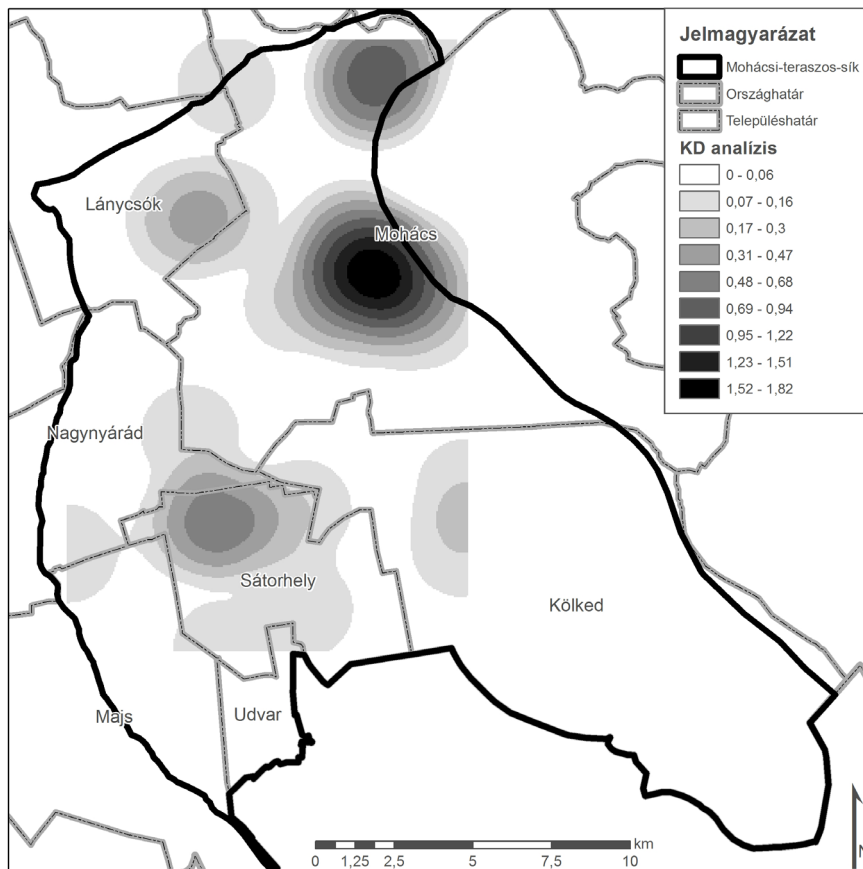
A földrajzi nevek, mint emlékezeti terek határa igen képlékeny, kiterjedésükön a közösség minden egyes tagja mást ért, akár az is előfordulhat, hogy egyes helyeket csak egy nagyon szűk csoport használ, míg mások egyáltalán nem ismerik. A Voronoi-poligonon történő vizsgálat egy ideális állapotot tekint, mégpedig azt, hogy a



2. ábra: A Mohácsi csatához és a török korhoz köthető földrajzi helynevek Voronoi-poligonjainak elhelyezkedése (szerk. Simon B.)

helynevek centroidjai között a határt a szakaszfelezők képezik. A módszer esetlennek tűnhet, azonban néhány lényeges dologra rávilágít. A bel- és külterület földrajzi helysűrűségi sajátosságai eltérők, Mohács belvárosában kisebbek a poligonok, mint az északi szőlőterületeken (2. ábra). Érzékelhető a mohácsi csata magas aránya (84%) az összes török korhoz kapcsolódó helynévből. Továbbá már ezen is felfedezhetők olyan jól kirajzolódó gócok, mint a II. Lajos feltételezett halálhelye körüli csoportosulás vagy a Sátorhely környéki, konszenzus során elfogadott csatahely emlékezeti helyei.

Sűrűségfelület alkalmazásával válasz kapható arra, ha egy véletlenszerű pontot kiválasztunk a Mohácsi-teraszos-sík területéről, akkor az milyen mértékben részesülhet az emlékezeti helyek hatásától, azaz mennyi helyhez van megfelelő közelségben. Mohács területén kiterjedt és nagy sűrűségű zóna lokalizálható, főleg az utólag épített és nevesített emlékezeti helyeknek köszönhetően (3. ábra). Ezzel szemben Sátorhely és a Mohácsi-szőlőhegy területe gazdagabb a csata részfolyamatainak néphagyomány szerinti elnevezéseiben. Bár a térképen nem kerültek ábrázolásra a kistájon kívülre eső helyek, de Lánycsók és Majs külterületén található példa erre is.



3. ábra A Mohácsi csatához köthető földrajzi helynevek sűrűségfelülete (szerk. Simon B.)

Konklúzió

A közel 500 éve lezajlott mohácsi vész nem csak a kollektív emlékezetünkbe égette bele nyomait, hanem a Mohácsi-teraszos-sík földrajzi nevei közé is, amelynek az intenzív periódusai részben a kerekszámú évfordulókra illeszkedtek (1926, 1976), részben pedig folyamatosak voltak. Ennek köszönhető az összes helynévből kiszakított 3%-os arány. A csata és II. Lajos király halálának feltételezett helye közötti emlékezeti tengely már a csatát követő legendákkal és néphiedelmekkel létrejött, ezt legitímálta néhány zarándokhelyként is funkcionáló épített emlék (II. Lajos emlékműve a Csele-pataknál, Fájdalmas Szűz Csatakápolna, Mohácsi Történelmi Emlékhely). A Voronoi poligonokkal és a sűrűségfelülettel végzett vizsgálat alátámasztotta az előbbieken leírtakat, továbbá a csata emlékezeti tereinek sűrűségi viszonyairól is megfelelő képet adott. A tengely középső része tovább sűrűsödött, köszönhetően a 400. évfordulóra átalakult mohácsi utcahálózatnak és a hősök tiszteletére emelt emlékműveknek. Mivel a kistájon túl is találhatóak a csatához köthető helyek, a későbbi kutatásokban érdemes lehet bővíteni a kutatás területi horizontját akár egészen Magyarország határáig is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mohács 1526-2026 Rekonstrukció és Emlékezet” projekt keretében valósult meg. Külön köszönettel tartozom a Kiválósági Támogatás 2017 és a Béke és Konfliktus Közép-Európában és a Balkánon protezsálásáért.

Felhasznált irodalom

- B. SZABÓ J. (2006): A mohácsi csata. Corvina Kiadó Kft, Budapest, 180 p.
- BITSKEY I. (2013): Mohács emlékezete egy kora újkori hitvitában. In: S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M.: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 203–207.
- BRIGOVÁ CZ L. (2013): Intések az utókornak: Mohács hagyatéka reformkori szentbeszédekben. In: S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M.: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 250–258.
- CSORBA D. (2016): II. Lajos király halála historiográfiai nézőpontból. – In: FARKAS G. F. – SZEBELÉDI ZS. – VARGA B.: „Nekünk mégis Mohács kell...” Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, pp. 155–176.
- DÖVÉNYI Z. (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 877 p.
- FARKAS G. F. (2016): II. Lajos király temetései. In: FARKAS G. F. – SZEBELÉDI ZS. – VARGA B.: „Nekünk mégis Mohács kell...” Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, pp. 69–84.
- JAKÓ K. (2013): Foglalkozik-e Moháccsal és a magyarsággal a 16. század vége és a 18. század eleje között a moldvai és havasalföldi krónikairodalom? In: S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M.: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 351–360.
- KASZA P. (2016): Holttest a patakban. – In: Farkas, G. F. – Szebelédi, Zs. – Varga B.: „Nekünk mégis Mohács kell...” Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, pp. 69–84.
- KATONA T. (szerk.) (1976): Mohács emlékezete. Magyar Helikon, Budapest, 275 p.
- KEREPESZKI R. (2013): Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926: Emlékezhely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében. In: S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M.: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 313–324.
- MAGYAR L. A. (2016): Miben halt meg II. Lajos király. In: FARKAS, G. F. – SZEBELÉDI, ZS. – VARGA B.: „Nekünk mégis Mohács kell...” Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, pp. 139–146.
- MAGYAR L. G. (2016): A bizonyíthatóság határai II. Lajos király halálával összefüggésben. – In: FARKAS G. F. – SZEBELÉDI ZS. – VARGA B.: „Nekünk mégis Mohács kell...” Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, pp. 97–108.
- PÁLFFY G. (2011): A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 564 p.
- PAP N. – FODOR P. (2017): Szulejmán szultán Szigetváron: A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Pannon Castrum Kft; Pécs, 299 p.

- PAP N. – KITANICS M. (2017): Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbéjének kutatása (1903–2016). In: PAP N. – FODOR P. (szerk.): Szulejmán szultán Szigetváron: A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Pannon Castrum Kft; Pécs, 299 p.
- PAP N. – KITANICS M. – GYENIZSE P. – HANCZ E. – BOGNÁR Z. – TÓTH T. – HÁMORI Z. (2015): Finding the tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: historical, geophysical and archeological investigations. *Erde*, 146(4), pp. 289–303.
- PAP N. – KITANICS M. – GYENIZSE P. – HANCZ E. – BOGNÁR Z. – TÓTH T. – HÁMORI Z. (2017): Nagy Szulejmán szigetvári türbéje: történeti, geofizikai és régészeti vizsgálatok. In: PAP N. – FODOR P. (szerk.): Szulejmán szultán Szigetváron: A szigetvári kutatások 2013–2016 között. Pannon Castrum Kft; Pécs, 299 p.
- PESTI J. (szerk.) (1982a): Baranya megye földrajzi nevei I. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1055 p.
- PESTI J. (szerk.) (1982b): Baranya megye földrajzi nevei II. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1279 p.
- S. VARGA P. (2013): „...keresetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni...” (Mohács emlékezhelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában). In: S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M.: A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 240–249.
- S. VARGA P. – SZÁRAZ O. – TAKÁCS M. (szerk.) (2013): A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 432 p.
- SZAKÁLY F. (1981): A mohácsi csata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 141 p.